

Ett paraliberalt perspektiv på Björn Östbrings bok 'Nationalstaten'

Erik Sandewall

I sin nyligen utkomna bok 'Nationalstaten' för Björn Östbring fram den *liberala nationalismen* som ett livskraftigt alternativ till två ideologier som ofta framställs som varande oförenliga, nämligen dels traditionell liberalism som ser sig som grundad på universella värderingar, dels också den etniskt grundade nationalismen.

I Östbrings bok står nationsbegreppet och nationalismen i centrum, men den visar också på några alternativa synsätt på liberalismen: det universalistiska, det avståndstagande eller illiberala, och det som ser nationalstaten som en förutsättning för en liberal demokrati. Östbring beskriver hur det universalistiska synsättet har kommit att dominera i den svenska debatten (se t ex sid 88-90), men ändå är det nog den nationsbejakande liberalismen som bäst motsvarar folkmeningen.

I min bok 'Värderingar, Liberalism och Islam' utvecklar jag just en sådan tolkning av liberalismen där både staten och nationen spelar en central roll, och som jag kallar *paraliberalism*. Mitt synsätt stämmer överens med Björn Östbrings i sina huvuddrag, men boken går längre i viktiga avseenden, och den avviker också från Björn Östbrings synsätt på flera punkter. I den här artikeln ska jag beskriva och motivera dessa utvidgningar och skillnader. Artikeln är främst skriven för den som redan läst Östbrings bok, men bör nog vara begriplig även för den som inte har gjort det.

Samhällskultur och samhällsgrundande värderingar

De viktigaste kompletteringarna gäller *samhällskulturen* vilket är ett centralt begrepp i Östbrings bok och som, med hans ord, *utgörs av ett gemensamt språk, kulturella och historiska referensramar, och grundläggande sociala konventioner*. Därtill säger han att (*det*) finns vad som kan kallas *den svenska nationen bestående av de individer som är starkt präglade av en svensk samhällskultur*, alltså av det svenska språket och av våra gemensamma referensramar och sociala konventioner. Han nämner inte betydelsen av gemensamma värderingar, annat än indirekt, om man vill se värderingar som ett slags sociala konventioner.

Detta skulle innebära att den svenska nationen inte består av alla medborgare eller av hela befolkningen, utan av en mer begränsad grupp även om denna kan antas utgöra en stor majoritet av medborgarna. Det kan kanske finnas behov av en beteckning på denna grupp, men det reser samtidigt frågor om hur man kan avgöra vem som ingår i nationen och vem som inte gör det, och vad det kan få för konsekvenser att inte anses ingå där.

Inom den så beskrivna samhällskulturen urskiljer han en särskild del, nämligen *det slags kultur som möjliggör eller underlättar interaktion och samarbete i samhället ... och som underlättar eller rentav krävs för fungerande myndighetsutövning, demokratiskt deltagande och samhällsdebatt.* (s. 18-19). Därav följer direkt att det är en fördel för ett samhälle om det har en gemensam kultur i detta avseende, som han kallar en kultur på infrastrukturnivå (s. 55).

I det sammanhanget framhåller Östbring att tills helt nyligen har den svenska samhällskulturen varit påfallande homogen i alla sina delar, och inte bara vad gäller dess infrastruktur, och att vi därför har en bristande förmåga att urskilja infrastrukturens särskilda roll. I dagens situation är det dock viktigt att samhället och medborgarna både verkar för att förstärka den gemensamma "infrakulturen", och att det öppnar sig för en större variation i övrig kultur, särskilt den som gäller människors privatliv (s. 21).

Jag instämmer i distinktionen mellan infrakultur (dvs den del av samhällskulturen som utgör infrastruktur) och annan samhällskultur, men samtidigt saknar jag ett konkret förslag till vad som ska anses ingå i den förra. Även i infrakulturen bör det ingå referensramar och grundläggande konventioner, och för att den ska kunna kommuniceras och reproduceras bör den ju först förklaras. En sådan dokumentation av infrakulturen måste visserligen tas fram i konsensus, men diskussionen skulle bli tydligare om det åtminstone fanns ett förslag till några punkter som kunde ingå. Något sådant finns inte i Östbrings bok.

I boken 'Värderingar, Liberalism och Islam' [som fortsättningsvis ska betecknas som VLI-boken] för jag fram konkreta förslag i det avseendet, främst vad gäller grundläggande konventioner vilka jag betecknar som *samhällsgrundande värderingar*. (Referensramen betraktas däremot som given och diskuteras inte närmare). Kapitel 5 i boken innehåller ett fyrtiotal förslag till 'riktlinjer' dvs beteendemönster och förhållningssätt som kan antas vara vanligt förekommande och förväntade i det svenska samhället, liksom i många andra. 'Återhållsamhet', 'Samförståndsvilja', 'Respekt för medmänniskors värdighet', 'Kritiskt sinnelag' och 'Identifiering med det egna landet' är beteckningarna på några av förslagen, vilka alla uttrycks på mellan tre och sex rader i flertalet fall.

Ordet 'värderingar' används alltså för värdeomdömen om beteenden och inte bara för principiella ställningstaganden av typ "alla människors lika värde". Värderingarna i kapitel 5 avser beteenden som kan ingå som komponenter i komplexa förhållningssätt vilka utspelas under en viss tidsperiod. I ett tidigare kapitel disku-

---

teras också några olika typer av handlingar som ofta är föremål för direkta värdeomdömen. Där ingår *umgängeshandlingar* som t ex att tacka för senast, *yttre troshandlingar* som att göra korstecknet, och *värdighetshandlingar* som att uttrycka respekt för någon, eller att klä sig på ett sätt som markerar status. I alla dessa kategorier finns också handlingar som är föremål för negativa värdeomdömen, till exempel att vara oartig, att häda, eller att bete sig störande vid ett solemnt tillfälle.

Sådana handlingar som är föremål för direkta värdeomdömen ingår kanske i det som Östbring kallar "nya kulturella artefakter och praktiker" som leder till "en rikare kulturell flora", och som inte ingår i den kulturella infrastrukturen (s. 56).

Värdekultur och värdegemenskap

Ordet 'kultur' har flera användningar. Den samhällskultur som Östbring talar om består av gemensamhet i språk, referensramar och konventioner. VLI-boken och paraliberalismen använder för sin del ordet 'kultur' för att beteckna ett slags tillstånd där det pågår många sociala aktiviteter. De betonar också betydelsen av att en liberal stat har en levande *värdekultur* dvs ett meningsutbyte i värderingsfrågor. Där ingår den öppna debatten om värderingar i allmänna media, men minst lika viktig är förekomsten av *värdegemenskaper*. Därmed avses grupper där både tillämpning av värderingar och diskussion om dem ingår i verksamheten. Inte nödvändigtvis som huvudverksamhet i gruppen: en idrottsförening eller en sammanslutning av revisorer kan också vara en värdegemenskap, även om huvudmålet för deras verksamhet är något annat.

Inom paraliberalismen framstår begreppen värdekultur och värdegemenskap som grundläggande för förståelsen av de processer där värderingar utvecklas och tillämpas. Inom fundamentalistiska åskådningar uppfattas värderingar som en gång för alla givna, men ur liberal synpunkt måste man inse och bejaka att värderingar utvecklas över tiden. Detta kan leda till både ont och gott, men en fungerande värdekultur är den bästa garantin för att förändringarna ska motsvara nya insikter och förändringar i verkligheten på bästa möjliga sätt.

Verksamheten i en värdegemenskap är då viktig: i en sådan kan yrkanden på förändrade värderingar stötas och blötas, så att de blir genomtänkta innan de accepteras. Men värdeliberalismen pekar också på förekomsten av *PK-dissonans* som en mekanism där en värdegemenskap kan splittras i två eller flera delar. En sådan progressiv-konservativ dissonans, eller PK-dissonans, kan inträffa när en 'progressiv' del av en värdegemenskap aktivt omprövar en del av gruppens ditillsvarande värderingar, medan den återstående, 'konservativa' delen inte deltar i omprövningen. En successivt ökande misstro mellan dessa två delar av gruppen, tillsammans med en åtföljande brist på kommunikation, kan då leda till att gemenskapen spricker. Sådan PK-dissonans har kunnat observeras både i mycket

---

små grupper (t ex inom en familj, i samband med aktuella konfliktfrågor) och i de värdegemenskaper som en nation bör utgöra.

Nation och folk

I sin bok lägger Björn Östbring stor vikt vid den *samhällsgemenskap* som han menar utvecklades eller förstärktes under mellankrigstiden. Han skriver: *Vad som präglade de svenska socialdemokraterna var att de mycket tidigt valde att ersätta klasskamp med ett budskap om en klassöverskridande gemenskap. - - - (Då) lade man även beslag på den nationalistiska föreställningen om ett folkhem. Detta konservativa begrepp fylldes av Per Albin Hansson med idéer om en jämlik samhällsgemenskap bestående av likvärdiga medborgare .*

Men liksom Östbring inte säger något konkret om vad som kan ingå i samhällskulturen ger han bara antydningar om vad samhällsgemenskaper ska anses bestå av idag. Han nämner betydelsen av de sociala och kulturella band som knyter samman invånarna (s. 125), och han poängterar att det inte är värderingar eller åsikter som utgör grunden för samhällsgemenskaper (s. 101). Han konstaterar också att *det är ytterst sällan någon konkretiserar den alternativa visionen för vilket slags samhällsgemenskap Sverige bör vara.* (sid 125)

I paroliberalismen används två liknande begrepp, nämligen 'folk' och 'nation'. Folket består av de invånare som identifierar sig med landet ifråga, vilket bland annat kan visa sig när man firar landslagets segrar, och när man är angelägen om att det egna landet ska ha ett gott rykte i omvärldens ögon. Vilka som ingår i folket har träffande formulerats av Grundtvig redan 1848 i dikten 'Folkeligheden':

Til et folk de alle høre,
som sig regne selv dertil,
har for modersmålet øre,
har for fædrelandet ild.

Man kan alltså ingå i detta folk utan att dela vare sig referensramar eller sociala konventioner, utan det är helt en fråga om upplevd tillhörighet. Därigenom skiljer det sig från Östbrings nationsbegrepp. Paroliberalismen använder också ordet 'nation', men på ett annorlunda sätt. Där sägs:

Ordet 'nation' kommer här att användas för att beskriva en värdegemenskap som enats om ett antal samhällsgrundande värderingar, och som ingår i eller vill upprätta en stat baserad på dessa. En sådan stat kommer att kallas en 'nationalstat'.

I praktiken kommer en nationalstat ofta att ha ett visst antal medborgare som inte delar de samhällsgrundande värderingarna, vilka normalt är de som ligger till grund för demokratin. Det blir därför en grannlaga fråga hur en liberal nationalstat ska förhålla sig till sådana medborgare. Å ena sidan har staten ett ansvar för

---

att försvara demokratin mot yttre och inre hot, men å andra sidan får den då inte tillgripa metoder som strider mot de egna värderingarna. Detta viktiga problem har bl a behandlats i boken 'Skör demokrati' med Sten Widmalm och Thomas Persson som redaktörer.

Paraliberalismen för därvid fram följande principer för hur staten ska gå denna balansgång:

** När en medborgare meddelar att hon inte ingår i nationen ska detta respekteras och inte leda till några repressalier. Den som inte vill säga huruvida hon stöder de samhällsgrundande värderingarna eller inte ska antas ingå i nationen.

** Icke-nationsmedlemmar förväntas sätta sig in i vad de samhällsgrundande värderingarna innehåller, utan att därför känna någon förväntan om att de också ska anamma dem. De förväntas också (i rimlig utsträckning) delta i debatter där de kan föra fram och försvara sina ståndpunkter och få dem bemötta, varvid dessa debatter måste hållas i ömsesidigt respektfull ton.

** Den allmänna barnomsorgen och skolan har en viktig uppgift att överföra de samhällsgrundande värderingarna till den uppväxande generationen.

** När en predikant eller aktivist för fram ståndpunkter som strider mot de samhällsgrundande värderingarna har staten rätt att utfärda predikantförbud, alltså förbud för denne att framträda inför en allmänhet eller i sociala media. Denna möjlighet ska dock bara användas mycket återhållsamt. Samtidigt måste det alltid finnas miljöer, till exempel på universiteten, där sådana ståndpunkter får framföras och diskuteras på ett sakligt sätt.

** Icke-nationsmedlemmar fyller en viktig funktion i en liberal nationalstat. Deras rätt att föra fram sina ståndpunkter, om än med vissa begränsningar, ska inte ses enbart som en tillämpning av liberala grundprinciper, utan också som en nyttig granskningsfunktion vad gäller samhällets ideologi.

Avsikten är att dessa principer, kanske kompletterade med några ytterligare, ska kunna tillfredsställa både en värdering om fri åsiktsbildning och en värdering om att säkerställa det liberala samhällets hållbarhet.

Samhällsgemenskapens villkor

Björn Östbring för fram att en reell samhällsgemenskap är en nödvändig förutsättning för att liberal demokrati ska fungera, och den framstår som ett naturligt komplement till liberal nationalism. Han visar också på hur denna samhällsgemenskap blir allt viktigare, och samtidigt allt svårare att vidmakthålla när vi får allt fler medborgare med annorlunda kulturell bakgrund. Man kan tillägga att detta kanske bara är början på en ändå mer genomgripande förändring som kommer när klimatförändringen leder till omfattande migration som inget land kommer att kunna avskärma sig från.

Det blir då allt mer viktigt att identifiera och värna om de mekanismer som kan bidra till samhällsgemenskapen. Paraliberalismens användande av de två begreppen "folk" och "nation" är avsedd att bidra till detta. Det förra begreppet ska representera medborgarnas identifiering med det egna landet; det senare ska uttrycka de samhällsgrundande värderingar och förhållningssätt som kan sägas motsvara samhällskulturens infrastrukturnivå så som Björn Östbring beskriver den.

Bägge dessa kan bidra till att en samhällsgemenskap bildas och bevaras, men de är knappast tillräckliga. Det finns flera andra möjligheter, och de kan vara mer eller mindre önskvärda. Storskalig aggression från en yttre fiende är ett exempel på en omständighet som kan visa sig mycket effektiv ur den synpunkten, men som förstås inte är önskvärd för det.

En faktor som måste antas bidra till samhällsgemenskapen bör dock särskilt nämnas, nämligen *jämlikhet i samhället*. Östbring noterar sambandet mellan jämlikhet och kulturell homogenitet (s. 134), och ett samband mellan jämlikhet och stark samhällsgemenskap är helt i linje med den observationen.

Ska man då betrakta jämlikhet som en värdering? Det beror på vad man lägger i det begreppet. VLI-bokens katalog över föreslagna samhällsgrundande värderingar, i kapitel 5, tar inte upp jämlikhet, eftersom dess värderingar har karaktär av riktlinjer och förhållningssätt. Jämlikhet får i stället ses som ett förhållande som kan råda i ett samhälle, och man kan identifiera flera förhållningssätt som behövs för att jämlikheten ska uppstå. Framförallt kan man då peka på följande fall:

** När en person är öppen och har ett aktivt intresse för motparten i en samtalssituation så ser han denne som en jämlik. Motsvarande gäller när fler än två personer relaterar till varandra.

** När en person som har makt eller beslutanderätt över andra behandlar dem som likvärdiga, och inte gynnar någon av dem på något oskäligt sätt, så behandlar hon dem som jämlika.

** När en grupp av personer känner solidaritet med varandra betyder det normalt att de ser varandra som jämlikar.

** Varje föreställning om att en viss folkgrupp (eller några sådana) har en inneboende överlägsenhet över andra är oförenlig med jämlikhetstanken.

Dessa fyra fall motsvaras av fyra punkter i kapitel 5 vilka har beteckningarna 'Öppenhet', 'Avståndstagande från diskriminering', 'Solidaritet' och 'Avståndstagande från supremacism'.

Enligt detta resonemang bidrar det alltså starkt till jämlikheten i ett samhälle om dessa fyra förhållningssätt är allmänt förekommande bland dess medborgare, företag och myndigheter. Detta kan i sin tur vara något som bidrar på ett avgörande sätt till att man får en samhällsgemenskap.

Hur ska man då åstadkomma att människor beter sig på detta sätt mot varandra? Det korta svaret kan vara att allt detta är sådant som man präglas till tidigt

---

i livet, alltså i familjen, kamratkretsen och skolan. Det bekräftar bland annat det som sades ovan om den allmänna skolans betydelse.

Samhällsgemenskapens hållbarhet

Ovan diskuterades de ökande utmaningarna mot en fungerande samhällsgemenskap. Det kan kanske leda till defaitism, med reaktioner som "vi får se hur det blir, vi kan ändå inte göra något åt det", eller alternativt "låt oss skapa en avgränsad gemenskap där vi kan ingå". Men vi är nog ändå många som tror och hoppas att den svenska och den skandinaviska samhällsformen ska bevara sin styrka och kunna vidareutvecklas under dessa omständigheter.

Det motiverar då ett systematiskt och förutsättningslöst tänkande och debatt, både om det rådande systemet, dess utmaningar, och dess alternativ. Det är på det området som min bok 'Värderingar, Liberalism och Islam' är tänkt att bidra.

En fungerande samhällsgemenskap samspelar med de ovannämnda värderingarna: värderingarna skapar samhällsgemenskapen, men de lärs också in genom individers deltagande i samma samhällsgemenskap. En viktig fråga blir därför hur ett samhälle där en sådan gemenskap råder ska agera för att lyckas i sin strävan att tradera värderingarna till nya medlemmar, både barn, ungdomar och invandrare.

Ur liberal synpunkt bör då samhällets förhållningssätt karakteriseras både av *tydlighet* och av *välkomnande*. Tydlighet gällande principerna för den svenska samhällsgemenskapen, och välkomnande så att var och en ska känna att hon eller han verkligen har möjlighet att ingå i denna gemenskap, inom ramen för de regler och förutsättningar som den ställer upp.

Formulering och diskussion om samhällsgrundande värderingar är en av de saker som kan bidra till en sådan tydlighet, och det är naturligt att en katalog över dessa värderingar också innefattar värderingar som främjar både välkomnandet och jämlikheten. En principiell analys av olika slags värderingar och deras användning kan också bidra till diskussionen. Det är särskilt på dessa sätt som jag med min bok vill bidra till att konkretisera samhällskulturens infrastruktur och samhällsgemenskapens förutsättningar, för att använda Björn Östbrings termer.

Länkar

Boken 'Värderingar, Liberalism och Islam' har publicerats på Linköping University Electronic Press med följande doi-adress. Den fås där utan kostnad.

DOI: 10.3384/9789179293772

Följande är en direktadress till boken i pdf-form:

<http://liu.diva-portal.org/smash/get/diva2:1657236/FULLTEXT01.pdf>

Kommentarer och diskussionsinlägg om boken samlas på följande webbplats:

<http://www.liberalkommentar.se/sv/info-bok/>